

A BARLANGOK MINT „GAZDASÁGI ÉPÜLETEK”

(Barlangi állattartásra vonatkozó 17–20. századi adatok a Kárpát-medencéből)

Bevezetés

A Kárpát-medence mészkőhegységeiben több ezer barlang található, amelyekhez különféleképpen viszonyult a környéken élő nép. Az emberek egyrészt félelemmel figyelték a titokzatos üregeket, a képzeletbeli, természetfeletti lények (sárkányok, ördögök, tündérek stb.) „lakóhelye”-it, másrészt igyekeztek hasznosítani azokat. Például háborúk, ellenséges támadások idején menedékhelyül használták, betyárok bújtak meg bennük, a barlangokban található, gyógyerejű, vagy annak vélt vizekből ittak, illetve azokban fürödtek, a barlangi képződményeket (cseppkő, kőtej) orvosságként használták. A barlangokat talán a pásztorok ismerték a legjobban és az arra alkalmasakban, ideiglenesen, vagy rendszeresen az állataikat tartották, illetve ők maguk is pihenő-, vagy hálólhelyül használták.

A barlangi állattartás kérdéséről a magyar néprajzkutatók közül először FÖLDES László írt, egy, a szaraktársánokról, vagy karakacsánokról (a Balkánon élő, görög nyelvű, nomád nép) szóló könyv ismertetésében. A tanulmányértékű könyvismertetésben többek között felvetette, hogy a vlach pásztorok szókincsének egyik legjellemzőbb kifejezése a ‚fejőakol’ jelentésű *sztrunga* szó (amelynek megfelelői a román, a bolgár, az albán, a szerb, az ukrán, a szlovák, a lengyel és a magyar nyelvben egyaránt megvannak) esetleg egy középgörög „barlang” jelentésű szóból eredeztethető („A »barlang« > »fejőakol« jelentésváltozás [. . .] elképzelhető, mégis a megfelelést csak akkor tekinthetjük elfogadhatónak, ha a két szó összekapcsolása a görög hangtörténet sémái szerint is lehetséges.”) és ókori példák említése után kárpát-medencei (Bükk hegység, Alacsony-Tátra) adatokat is közölt a mély történeti gyökerű barlangi állattartásról.¹ GUNDA Béla irodalmi adatok² és saját (az 1940-es évek második felében végzett) terepi gyűjtései alapján a barlangi állattartás több példáját sorolta fel a Kárpát-medencéből (Deménfalva, Tordai-hasadék, Erdélyi-érchegység, Székelyföld, Bihar-hegység) és bőséges forrásanyagra támaszkodva a világ különböző részeiről.³ PALÁDI-KOVÁCS Attila szintén irodalmi adatok⁴ és saját gyűjtései alapján északmagyarországi (Bükk hegység, Upponyi-hegység) példákat sorakoztatott fel.⁵

Fent említett tanulmányában GUNDA Béla megállapította: „A közölt adatokból nyilvánvaló, hogy a barlangi állattartás (juhtartás) a Kárpátok és a Balkán-félsziget területén, a mediterrán vidékeken stb. igen elterjedt volt. Sajnos a korábbi leírások nem elégítik ki a mai tudományos igényeinket, s éppen ezért fontos lenne a

még meglévő emlékek rendszeres összegyűjtése.”⁶ Dolgozatomban FÖLDES László, GUNDA Béla és PALÁDI-KOVÁCS Attila Kárpát-medencére vonatkozó (irodalmi és saját gyűjtésű) adatait összesítettem és további (17–20. századi) adalékokkal egészítettem ki, amelyek megerősítik GUNDA Bélának a barlangi állattartás nagy földrajzi elterjedtségére vonatkozó megállapítását.⁷ Kétségtelen, hogy a legtöbb adat a vlach pásztorok területéről való, de az észak-magyarországi és a dunántúli adatok azt bizonyítják, hogy a barlangok ilyen célú hasznosítása nemcsak a magashegységi pásztorok számára volt jellemző, hanem másutt is kihasználták a természetadta lehetőségeket és „gazdasági épületek”-ként, állattartó helyekként használták a barlangokat.

Állattartásra utaló barlangnevek

DÉNES György szerint „A tágas üreget néha *sátorkőnek*, *kőpincének* vagy *kőpajtának* nevezte a nép. . .” Régi oklevelekben gyakran előfordul a *Macska-lyuk*, *Ravasz-lyuk*, *Borz-lyuk* stb. barlangnevezés, amelyek . . . eredetileg valóban vadmacskák, rókák, borzok tanyái lehettek.”⁸ A *Kőistálló* elnevezést ismerjük például Berzétéről (Szilicei-fennsík),⁹ a *Kőpajta* elnevezést pedig például a Bakonyból.¹⁰ A Tordai-hasadékban lévő *Por-likat Kecskés-barlangnak* is nevezték, mert abban kecskéket és juhokat tartottak.¹¹ Feltételezem, hogy például a Rév (Sebes-Körös völgye) közelében található *Kecske-barlang*,¹² a Cserépfalu (Bükk hegység) határában lévő *Kecske-lyuk*,¹³ a diógyőri (Bükk hegység) *Kecske-lyuk*¹⁴ és a solymári (Pilis hegység) *Kecske-lyuk*,¹⁵ vagy *Kecske-ól*¹⁶ elnevezések is a barlangi állattartás emlékét őrzik.

A szintén barlangi állattartásra utaló *Istállókői-barlang* nevéről az alábbiakban még említést teszek. Az Ormingyánál (Erdélyi-érchegység) lévő, románul *Gaunosanak* (jelentése ‚trágyás’) nevezett barlang neve is a barlangi állattartásra vonatkozik.¹⁷

Megemlítem, hogy Erdélyben a barlangokat a magyarok és a románok gyakran nevezik *csűrnek* (románul: *șură*). Ez az elnevezés a barlang méreteire, nagy terjedelmére utal.¹⁸

Állattartásra alkalmas és alkalmatlan barlangok

Nem minden barlang volt alkalmas állattartásra, csak azok, amelyek megfelelő méretűek és könnyen megközelíthetőek voltak. Gyakran a képzeletbeli, természetfeletti lényektől való félelem tartotta vissza a pásztorkat a barlangoktól. Például: „Épen ez a hozzáférhetlenség teszi a barlangot a falusiak előtt rejtélyessé, s a hihetőleg itt tanyázó baglyok, denevérek éjjeli sivítása szolgált az ördögmesék alapjául. A rossz szellemek éjjeli gyűlhelyét látja ugyanis a barlangban a néphit. Éjfélénként ördögök zsivalyát, kurjongatásait hallják a pásztorkok s a világért sem mernének közelében tartózkodni.” (Ormingya, Erdélyi-érchegység, *Peștera Zmeului = Sárkány-barlang*); „A falusi nép titkos szellemek tanyájának nézi a barlangot. . . Pásztorok nem járnak bele, s az állatok veszélyes meredeksége miatt messze elkerülik.” (Csigmó, Erdélyi-érchegység, *Besericuța = Templomocska*); „Egyéb jelentősége a barlangnak nincs is, ásatásom még a szokásos pásztortűzhelyeket sem mutatta ki s oly kevés vonzerőt gyakorolván meredeksége miatt a népre, hogy még engem is kelleetlenül vezettek oda fel s útközben mindenképpen visszatérésre buzdítottak.” (Balsa, Erdélyi-érchegység, *Peștera*);¹⁹ „Még csak annyit, hogy a nagy sötétség még a pásztorkat is visszariasztja a barlang látogatásától, és különösen a vízcseppek potyogása kísérteties képeket ébreszt bennük, még ha többen hatolnak is be. Egy fiatal pásztorszencz velünk merészkedett először be, de fölizgatott

képzelete annyira fogva volt a borzalmas meséktől, hogy egy világért el nem maradt volna gyertyánktól, egyedül be nem lehetett tuszkolni sehova.” (Bedellő, Erdélyi-érchegeység).²⁰

Előfordult, hogy egymáshoz közel lévő barlangokról is többféleképpen vélekedtek a pásztorkok, amint ezt az alábbi példák is mutatják. Nándor (Dévától délre, Pollyána-Ruszka-havas) határában van a *Deálu' Peșterii* (Barlangok-hegye), amelyben több barlang található. Ezek közül némelyiket hasznosították a pásztorkok, de voltak olyanok is, amelyeket messze elkerültek. Az egyik barlangban télen-nyáron 8–9 C° volt a hőmérséklet, „E körülményt azután a falu pásztorkai, meg a kecskék fel is használják, és nyáron a nagy meleg elől ide menekülnek, télen pedig a zord szelek haragját kerülik ki benne.”²¹ A falu román népe . . . a két utóbbi barlangban a »dracu«-t (ördögöt) hiszi lakni; mely gonosz szellem szerintök onnan az oda közeledő emberek fejére; a sok rosszat dobja. . . Ugy féli a nép e barlangokat még ma is, hogy nem menekülne azokba pásztorgyerekek eső vagy nagyobb zivatarok elől, miért is talajukon pásztork tűzeknek semmi nyoma.”²²

Háziállatok barlangokban – különleges esetekben

Háborús időkben az ellenség elől gyakran bújt meg a nép barlangokban. Ilyenkor előfordult, hogy a menekülő emberek állataikat is magukkal vitték. ORBÁN

1. kép. A Bóli-barlang (Levelezőlap az 1910-es évekből. Zempléni Múzeum, Szerencs)

2. kép. Pihenő román pásztorok a kreucsunesdi Balogu-barlangban (TÉGLÁS Gábor 1890. 38.)

Balázs írta a Homoródalmás határában lévő *Almási-barlangról* (Székelyföld, Vargyas-patak völgye), hogy a hagyomány szerint a tatárjárás idején e barlangban húzódott meg a falu népe. Ezzel szemben található a *Kis-Lócsúr* nevű barlang, amelynek elnevezését a következőképpen valószínűsítette: „Lócsúrnek talán azért nevezik, hogy az ide menekültek lovassága itten tanyázhatott, vagy talán magokkal hozott lovaik és barmaiknak istállójául szolgált, hová – bemenete csaknem a meder szintjén esvén – könnyen felvezethetők voltak.”²³

A ruttkai *Dupna-barlangban* (Kis-Fáttra) található egyik sajátos alakú cseppkőképződmény kialakulását a következőképpen magyarázta a nép: „Háboru idején egy asszony künn őrizte tehenét a mezőn. Mikor rá esteledett, nem mert bemenni a faluba, mert félt az ellenségtől. Bement hát egy barlangba, lefeküdt és elaludt. Véletlenül csepegés alá került, mely őt tehenével együtt végig becsepegte s kővé változtatta. Most már belőlük csepeg a víz s őrizkednek az emberek alájok állani.”²⁴

A török korban, háborúk idején a szilvásváradiaiak (Bükk hegység) is a környékbeli barlangokba terelték az állataikat és azokban bújtak meg maguk is.²⁵

Előfordult, hogy lopott állatokat rejtettek el a barlangban. Erről szóló történetet őrzött meg SIEGMETH Károly a *Falucskai-barlangról* (Szilicei-fennsík, Áji-völgy): „... megtörtént, egyszer egy juhász a juhoknak darabonként ellopásába beleunván, egyszerre egész nyáját lopott s azt a barlangba terelte. A barlang azután pár napig soha nem látott vígságnak volt tanuja.

Ott lakmározott az egész falucskai kupaktanács, ott sütötték s ették a birkákat s fogyasztották hozzá a megfelelő mennyiségű pálinkát, mit a zsidó a bőrökért szolgáltatott; míg végre a hatóság, neszét véve a dolognak, közbelépett.”²⁶

Barlangi állattartásra vonatkozó adatok

Erdély

A kárpát-medencei barlangi állattartásra vonatkozó legtöbb adatot Erdélyből ismerjük.

A Nándor (Dévától délre, Polyána-Ruszka-havas) határában lévő egyik barlang hasznosításáról a fentiekben már idéztem TÉGLÁS Gábor adatait. Ugyanő írta a stájerlakaninai (Krassói-hegység) barlangról: „... az itt tanyázó pásztorok tűzmaradványai és konyhahulladékaik ismerhetők fel. Denevérek épen a pásztortüzek miatt nem lakják.”²⁷

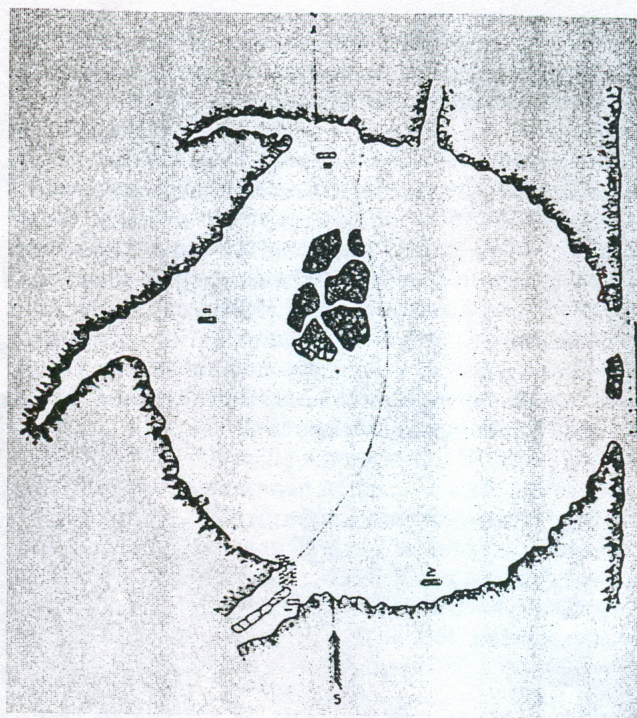
A Petrosz (Déli-Kárpátok, Kudzsiri-havasok) közelében található barlangot „... záporok idején menedékkül” használta a „pásztornép”.²⁸

Feltehetően a petroszényi (Zsil-völgy) híres *Bóli-barlangban* is tartottak állatokat. Ezt látszik bizonyítani

egy század eleji levelezőlap, amely egy, a barlang előtt legelő juhnyáját és pásztorokat ábrázol (1. kép).

TÉGLÁS Gábornak, a kiváló barlangkutatónak és régésznek köszönhetjük a legtöbb adatot az Erdélyi-érc-hegységben tevékenykedő román pásztorok barlangi állattartásáról is: „Az idelátogató pásztorok tűzhelymaradványai s vastag televényréteg képezik alapját.” (a Godinesdi-völgy egyik barlangja);²⁹ „A dús televényréteggel vegyülő alapzatban mostkori pásztortűzhelyen konyhahulladékaik kívül egyebet nem találtam.”, a de nevérek „guanója a bejáró marhák trágyájával együtt vastag humuszt képez, de úgy ebben, mint a barlangi agyagban csupán recens állatok csontjait, a pásztorfiúk konyhahulladékaikat, eredményezte ásatásunk.” (Kamarzinesd, *Peștera Zmeului = Sárkány-barlang*);³⁰ a barlang „Alapja befelé kissé emelkedik, kőomladvány, zuzalék és az időnként fellátogató pásztorok tűzhelymaradványaiból, kecskék után támadó televényrétegből áll. . .” (Krecsunesd, *Zidu' cel din sus = Felső elfalazott barlang*);³¹ „Gaunosa (Trágyás) népies neve az előcsarnokba bejáró marhákra vonatkozik.” (Ormingya);³² „Ide járul a marhacsordák után felhalmozódó trágyatömeg, mely elázott állapotában igazán kellemetlenné teszi itt a járást.” (egy barlang Kisrápolt határában);³³ a *Kőalja* nevű „sziklasor”-ban . . . régebben pásztortanyául használt apró barlang”-ok voltak (Algyógy);³⁴ a Glodi-szoros egyik barlangja „Állandó pásztortanya s a szalmaágy s tűzifakészlet ottjártamkor is mutatá ebbeli szerepét.”;³⁵ az előző közelében lévő *Peștera cu Zid* nevű barlangban a kutató pásztorok tűzhelymaradványait és edénytöredékeit találta;³⁶ „Ivezetes torkolatán belépve sziklatuskókat látunk a juh és kecsketanyára utaló üregben.”, „. . . 20 méternyi üregesedését vihar elől búvóhelynek használják a pásztorfiúk.” (Krecsunesd, *Groapa Lupului = Farkas-verem*).³⁷ A krecsunesdi *Balogu-barlang* pásztorok pihenőhelye volt (2. kép).³⁸ Ugyancsak az Erdélyi-érc-hegység pásztorainak barlangi állattartására vonatkoznak az alábbi adatok: „. . . rossz időben marhák és juhnyájak menedéke.” (Intregáld, *Gaura Vintului = Szél-lyuka*);³⁹ „A pásztorok által viharok alkalmával menedéknek használt barlang. . .” (Ompolygyepü, *Șură de Piatră = Kő-csűr*)⁴⁰ (3. kép); „Tágas előcsarnokában a pásztorok juhnyáját őriznek. . .” (Remete, *Csató-barlang*);⁴¹ „E barlangot a pásztorok szokták nyájikkal éji tanya, vagy vihar elleni menhelyül használni. . .” (Nyírmező, *Malomkő-lyuka*);⁴² „. . . régen a nép húzódott belé, most a juhászok hálnak benne.” (Torockó, *Kő-lyuk*).⁴³

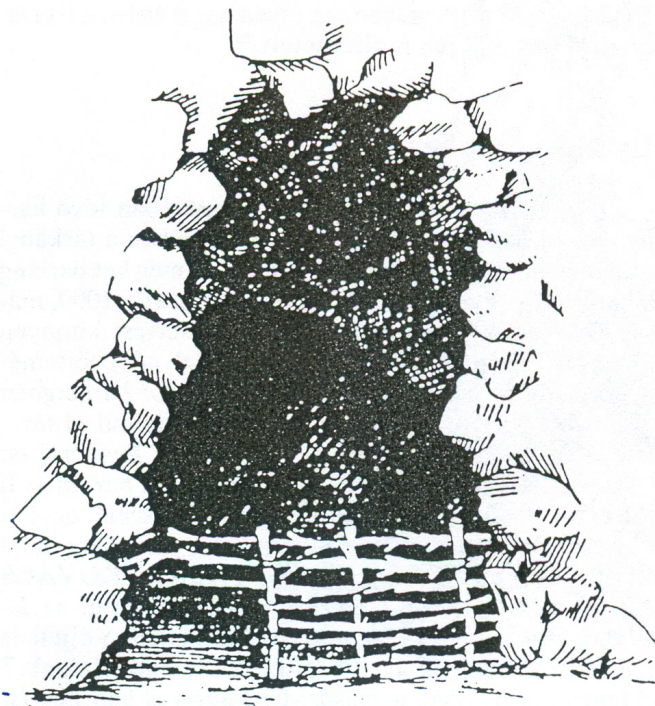
Rendszeresen használt állattartó hely volt a Tordai-hasadék több barlangja. A *Por-lik* ilyen célú használatáról már egy 1795-ben írt határjárásí okmány is tudósít: „. . . a mészkőiek a kecskecsordákat ott legeltetik, sőt hálaltják is a barlangban.”, s erre a célra használták a 19. században is: „A barlangban parti fecskék és galambok laknak, de a kecskepásztorok is ide szokták éjjelre terelni a nyájukat, mint azt a talajt több öl vastagságban elfedő kecske-guano mutatja.”⁴⁴ A *Por-lik*ban az 1930-as években is juhokat és kecskéket tartottak, ezért *Kecs-kés-barlang*nak is nevezték⁴⁵ és még az 1940-es években is éjjeli pihenőhelye volt a mészkői molnárok és parasztok juhainak és kecskéinek.⁴⁶ A *Rejtett-barlang*nak volt egy része, amelyet „. . . a pásztorok bárányok részére ágakkal el szoktak rekeszteni.”⁴⁷ A *Binder-barlang* (más néven: *Peștera din mijlocul Cheii*, vagyis *Közép-barlang*) „Felülete. . . juhtrágyából alakult porganéval

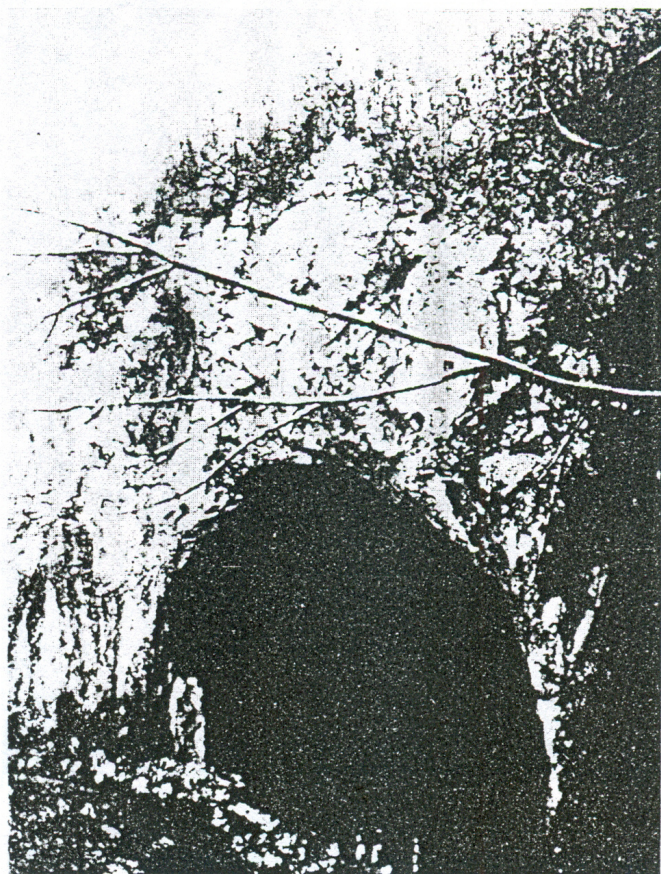
3. kép. Az ompolygyepüi Șură de Piatră alaprajza (FERENCZI István 1921. 24.)

fedett” volt⁴⁸ és a *Molnárok-barlangjának* „. . . nyílását el szokták keríteni a középpeterdiek s éjszakára bezárják ide juhaikat.”⁴⁹ Az 1940-es években a *Keményseprő-barlang* bejárata egy kb. 1,5 m magas sövénykerítéssel volt elrekesztve (4. kép), ahová a magyarpeterdi gazdák hajtották éjszakára a juhaikat, alomnak falevelet használtak.⁵⁰ A Tordai-hasadékban és környékén elsősorban a felsőpeterdi, középpeterdi és magyarpeterdi gazdák, valamint a Hesdát-patak vízimolnárainak juhai és kecskéi legeltek, amelyek a hasadék barlangjaiban éjszakáztak.⁵¹ GUNDA Béla írta az 1940-es években a Tordai-hasadékban tett gyűjtőútjáról: „A Tordai-hasadék jóformán minden barlangjában juh- és kecsketrágyát találtam, – jeléül annak, hogy a barlangok az állatok rendszeres tartózkodási helyei. A barlangokban az állatok rendszerint a fejési idényig tartózkodtak, amikor azután közös nyájba verve a legelőre hajtották őket. . . A barlangok használatához az egyes gazdáknak még 1945–1948-ban is hagyományos joguk volt. A barlang nagyságának és a juhok számának megfelelően egy-egy barlangban egy vagy több gazda telettette a juhait.”⁵² Szemléletesen ábrázolja a barlangi állattartást JASCHKE Ferenc 1821-ben készített színes litográfiája,⁵³ amelyen az osztrák származású művész azt a jelenetet örökítette meg, amint egy pásztor a kecskéit tereli ki a *Balika vára* (Tordai-hasadék) nevű barlangból (5. kép).

ORBÁN Balázs írta, hogy a Tordai-hasadék közelében lévő Túri-hasadékban található *Malom-barlangot* „. . . juhnyájak ingenpajtájául hasznosítják. Ott annak hús árnyában komoly képpel bálmulnak le a kérődző juhok, mintha ők is élvezni tudnák a környezet nagyszerűségét. . .”⁵⁴ GUNDA Béla az 1940-es években többször felkereste a *Malom-barlangot* és azokban mindig talált juhokat, a közeli malom tulajdonosának állatai

4. kép. A Kéményseprő-barlang juhok részére elrekesztett bejárata (GUNDA Béla 1962. 449.)

6. kép. A Meziádi-barlang bejárata (K. G. 1904. 143.)

5. kép. Egy pásztor kecskéket hajt ki a Balika vára nevű barlangból (JASCHKE F. litográfiája, 1821. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, Budapest; National Kleidertracht und Ansicht, Wien)

egész évben ott tartózkodtak. A barlang száját mozgatható léckerítéssel zárták el, s az állatokat a bejáratnál fejték. A barlangot régen magas kerítéssel is körülvették, így védték állataikat a farkasoktól.⁵⁵ A Túri-hasadékban van egy másik barlang is (*Pogere-barlang*), amelyben ... a juhnyájak a vihar és meleg ellen alkalmas menhelyet találnak.”⁵⁶

A Bihar-hegység több barlangjában is tartottak állatokat. A fonácai *Peștera Bulzului*ról írta A. Adolf SCHMIDL: „Előbb egy terjedelmes csarnokba jutunk, a tulajdonképpeni barlangbejárat előterébe, amelyet általában összehordott rózséből kialakított könnyű kerítés zár el (csak 1860-ban nem találtam ezt ott), hogy a juhokat távol tartsa a barlang belsejétől. Ugyanis a déli forrás, vagy zivatar idején a nyáját a legközelebbi legelőről ide hajtják.”⁵⁷ Rossz idő esetén a *Meziádi-barlang* (6. kép) előcsarnokába is hajtottak állatokat: „A betorkolláson belül a pásztorok keresztben egy kőgátat hordtak össze, azzal a céllal, hogy a jószág ne menjen beljebb a barlangba, amikor nyájukkal a zivatar elől menedéket keresnek ott.”⁵⁸ Erre a célra még az 1930-as években is használták a barlangot.⁵⁹ Az A. Adolf SCHMINDL által közölt kép alapján feltételezhető, hogy a Vaskoh határában lévő *Cumpăneasca* nevű barlangban is tartottak állatokat (7. kép).

Felvidék

A Felkai-völgy barlangszerű képződményt alkotó nagy kőfalai alá gyakran behúzódtak a pásztorok:

7. kép. Pásztor (bal oldalon a sziklákon) és legelő kecske a Cumpâneasca nevű barlangnál (SCHMIDL, A. Adolf 1863. Színes kép a 298. és 299. oldalak közötti számozatlan lapon.)

„A' kőfal meglehetősen szegletet formál a' horizonttal, annyira hogy alatta mint egy eszterha alatt számos emberek menedéket találhatnak, valamint valóban is a' pásztorok sokszor tüzet raknak alatta; széliről bőven lecséppen a' felette áradó források vize a' nélkül hogy a' kőszikla alatt álló embereket érhetné.”⁶⁰

A Javorina (Magas-Tátra) közelében lévő barlangról írta ROTH Samu: „Eljutván a barlanghoz, azt látjuk, hogy az néha juhoknak szolgál tartózkodási helyül. Munkásaink nyilatkozata szerint erős vagy fagyos időben ide húzódnak vissza a pásztorok a nyájakkal.” (8: kép).⁶¹

A kárpát-medencei barlangi állattartásra vonatkozó legrégebbi adatokat a 17. századból ismerem. Johannes Patersonius HAIN eperjesi orvos 1672-ben kiadott leveléből kiderül, hogy az Északi-Kárpátok barlangjaiban (Szepes megyében „egy mérföldnyire a Dunajectól, a karthauzi kolostor mellett”, Liptó megyében „Szent Miklós és Deménfalva közelében, a Vág forrásvidékén”) a vidék pásztorai gyakran kerestek szállást.⁶² A Deménfalva környékén legeltető pásztorok (9. kép) a 19–20. században is hasznosították az ott lévő barlangokat. A nevezetes *Deménfalvi-barlang* (Alacsony-Tátra) közelében több kis barlang is van, amelyekben (a 19. század első évtizedeiben megjelent tudósítások szerint) ősszel juhok éjszakáztak.⁶³ E barlangok közül az egyikben, ősszel és tél elején, éjszakánként még az 1920-as

években is rendszeresen tartottak juhokat. Takarmányozásukra a közeli kaszálókon gyűjtött széna szolgált.⁶⁴

A pöstyéni (Inovec-hegység) *Csertova-barlangot* BÉL Mátyás a 18. században olyan nagyságúnak írta le, hogy abban 400 juh is elférhetett.⁶⁵

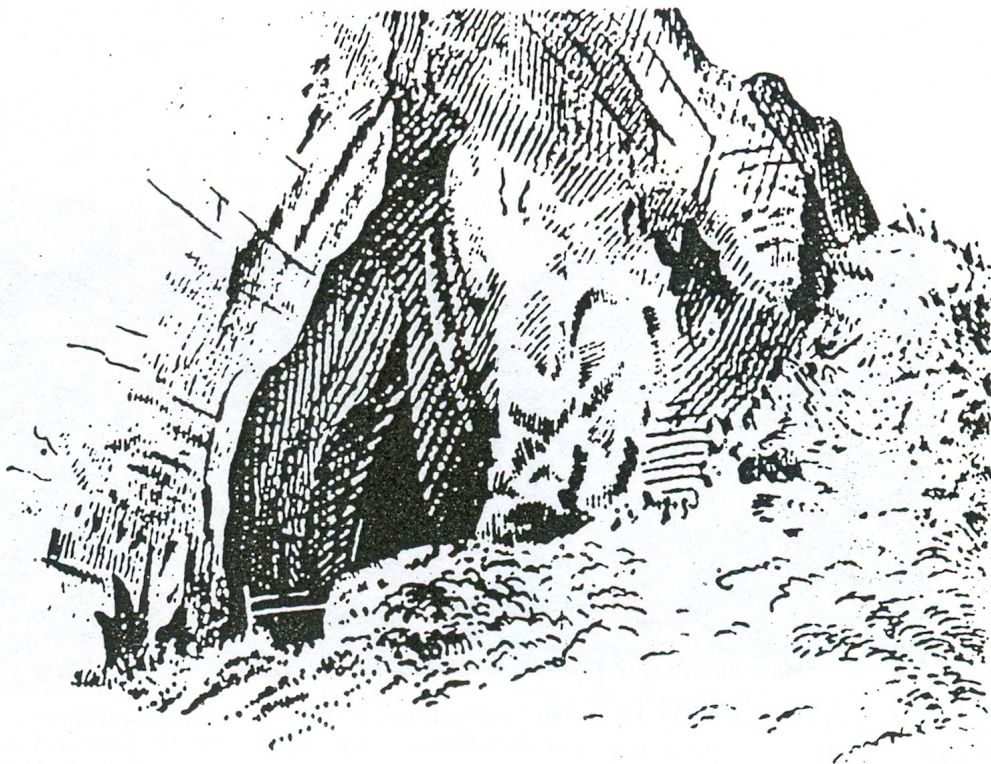
Északi-középhegység

A Szilvásvárad (Bükk hegység) határában lévő barlangokról írta FÉNYES Elek: „A Peskőben a tárkányi oldalon van egy nagy barlang, ezenkívül még két barlang a határban, egyik az *istállós kőbarlang*, mely 1000, másik a *Körös kőlyuk*, mely 300 darab sertést könnyen magába fogadhat.”⁶⁶ PESTY Frigyes helynévgyűjteményében azt olvashatjuk, hogy az *Istállós-kői-barlangban* „... 200 db marha benne megszorítás nélkül el fér.” Ugyanabban a gyűjteményben szó van a Peskőről is: „... van alatta olly üresség, hogy benne két három nyáj juh él tér.”⁶⁷ A néprajzkutatók⁶⁸ és a nyelvészek⁶⁹ egyöntetű véleménye szerint az *Istállós-kő* elnevezés a barlangi állattartásra utal. A régi adatokat PALÁDI-KOVÁCS Attila saját gyűjtésű adalékkal is kiegészítette: az *Istállós-kői-barlang* a 19. század második felében éjjeli és téli szállásul szolgált a helyi földbirtokos juhnyájának.⁷⁰ (Megemlítem, hogy a Pelsőci-fennsíkon is van egy *Istállós-kő* nevű hegy.⁷¹) FÉNYES Elek két másik barlangot (*Subalyuka*, *Targyurka*) is említett a Bükk hegységből, Cserépfalu határából, amelyek talán szintén állattartó helyek voltak: „... mindenik kősziklában van, s egy juhnyájt befogadhat.”⁷² PALÁDI-KOVÁCS Attila szerint az Upponyi-hegység néhány kis barlangját is használták hasonló célra.⁷³

A tarnaleleszi (Ózd-pétevársári-dombság) Peskő-hegyen több barlang található, amelyekről DÉNES György közölt tanulmányt. A kutató a barlangokat egy helybeli pásztor, id. Balázs Gödér Antal kíséretében kereste fel. A pásztor a *Farkas-lyuki-kőlyuk*okról a következőket mondta: „Ha zivatar jön, a pásztor akár 150 birkával is meg tud húzódni itt.” A *Szarvaskői-kőlyuk* „... előtt. . . kis szintes tereplépcső terül el, közvetlenül a barlangnyílás mellett nyugatra pedig a sziklafal oldalában sekély sziklaeresz húzódik. »Ide végigheverhet a pásztor, ha esik az eső, a kőlyukba meg vagy száz birka befér.« – mondta Balázs Gödér Antal.”⁷⁴ Az ugyanezen a tájon lévő Domaházán is emlegették kis barlangok hasonló célú, alkalmi igénybevételét PALÁDI-KOVÁCS Attilának.⁷⁵

Dunántúli-középhegység

A Bakonyban, Bakonybél közelében lévő *Odvas-kőről* írta BRIEDL Fidél: „... belseje odvas, de mellette olly tágos, hogy mind a' pásztoroknak, mind a' Sertéseknek elegendő téli szállást enged.”⁷⁶ BERTALAN Károly, jeles geológus és barlangkutató az 1930-as években többször felkereste a Dörgicse (Balatonfelvidék) közelében lévő Kő-hegy barlangüregeit. Az egyik névtelen üreget *Birka-akolnak* nevezte el, mert abban rendszeresen birkákat tartottak. Például 1939. július 20-án a következőket jegyezte be naplójába: „... felmentünk az általam Birka-akolnak nevezett üreghöz, ahol akkor is több birka tanyázott.”⁷⁷

8. kép. Állattartásra használt barlang Javorina közelében
(ROTH Samu 1881. II. tábla, 2. ábra.)

A dolinák veszélye és haszna

Az állatokat a karsztvidékeken, a barlangok környékén lévő dolináktól óvni kellett, nehogy beleessenek azokba. Ilyen adatokat TÉGLÁS Gábornak az Erdélyi-érchegeység barlangjairól szóló írásából ismerem. Például Felsőbojon az egyik dolinát környező cserjékre az emberek tüskés ágakat dobáltak, „... mert már több ízben marhák hullottak be. Ezen felül kövekkel is tölteni szokták.”⁷⁸ Ugyanazon a vidéken egy kb. 40 m átmérőjű dolinánál „Az emberek óvatosan kímélik a környező fákat, mert már nem egy marha zuhant e mélységbe alá.”⁷⁹ Krecsunesden a *Zdrăgănia* (*Csergettyű*) nevű dolinánál „A kökényt szándékosan kímélik. . . , nehogy a járó kelő emberek, állatok bezuhanjanak. A szántókról kiválogatott köveket is idedobálják, mindenképpen akadályozva a hozzájutást.”⁸⁰ Bulzesden a *Peștera fără fund* (*Feneketlen-barlang*) nevű dolinát, mivel „... valami 40 év előtt több barom ideveszvéen. . . , kitöltötték s még szekerekkel is hordták bele a köveket.”⁸¹ Ugyanott a *Pirîu' Peșterii* nevű dolina „... egy nyári szállás közelében mélyed be s az emberek barmaik épsége kedvéért már majdnem betöltötték.”⁸² Grohot közelében, a *Peștera Ticala* nevű, cserlyékkal körülvett dolinánál „Az emberek kövekkel biztosítják marháikat a behullás ellen.”⁸³

A pásztorok a szakadékoktól, sziklahasadékoktól is óvták az állataikat, például a Tordai-hasadékban az 1940-es években a következőképpen: „A juhok a Kéményseprő-barlang környékén legeltek minden felügyelet nélkül. A barlang környékén a meredekebb és veszedelmesebb kapaszkodók, lejtők, szűk szurdokok. . . száraz rözsecsomókkal el voltak zárva, hogy a juhok a

veszedelmesebb helyekre fel ne kapaszkodjanak, el ne kóboroljanak.”⁸⁴

Amíg a mély és meredek falú dolináktól embernek és állatnak egyaránt tartani kellett, addig némelyiket hasznosítani is tudták. Például Grohoton (Erdélyi-érchegeység) a nagy vízszegénység miatt a nép a dolinák között „... elfolyó csermelyből fogja fel a barmainak szükséges vízmennyiséget. Ilyen primitív víztartókkal találkoztunk lépten-nyomon.”⁸⁵ Ugyanott, azon kívül, hogy esőzések idején a vízfolyásokat eltorlaszolták, „... a dolinákat eldugva biztosítják barmaik itatását.”⁸⁶ A Bakonyban az eltömődött és csapadékvízzel megtelt dolinákat *förtéseknek* vagy *kálistáknak* nevezték, s az összegyűlt vizet nemcsak állatok, hanem szükség esetén emberek is itták.⁸⁷ (A dolinát a Fekete-Körös-völgyi Vaszkoh környékén élő magyarok *vízkatlannak*, Gömörben *töbörnek* nevezték.⁸⁸) Az arra alkalmas dolinákban növénytermesztés is folyt. Például a Tornai-hegységben „A töbrök nagysága nagyon különböző, némelyek kiterjedése néhány holdnyi, s belsejök vagy gyep vagy szántóföld.”⁸⁹ Felsőbojon (Erdélyi-érchegeység) „A dolinák védett helyzetét a szegény falusi nép krumpliültetésre használja fel.”⁹⁰ „Az olaszok által vörös föld néven megkülönböztetett agyag aránylag elég jó termőanyag, csak hogy a heves szélrohamok és gyors légköri változások ellentéteitől itt is sokat szenvednek az ültetvények. Valódi előny ily körülmények közt a lakosságra a lapos sziklahát dolináinak gyakorisága, minthogy ezek tölcseres mélyedése megóvjá némileg a zsenge növényzetet.” (Krecsunesd, Erdélyi-érchegeység).⁹¹ Grohot (Erdélyi-érchegeység) környékén „A dolinák. . . sűrűn követik egymást s az üstszerű katlanokban apránként felhalmozódó föld a lakosság legértékesebb termőföldje.”⁹²

9. kép. Szállás Deménfalva környékén (Levelezőlap az 1920-as évekből. Zempléni Múzeum, Szerencs)

Összefoglalás

A barlangoknak állattartás céljára való hasznosítása a Kárpát-medence barlangokkal bíró hegységeiben a 17–20. században széles körben elterjedt volt. Az arra alkalmas, tág bejáratú, nagy előcsarnokkal rendelkező, jól megközelíthető helyen lévő barlangokban – ha nem tartotta vissza őket a képzeletbeli, természetfeletti lényektől való félelem – menedéket találtak maguknak és állataiknak (juh, kecske, sertés, szarvasmarha) a pásztorok. Némelyik barlangot csak ideiglenesen (hideg, fagy, viharok, zivatarok, nagy meleg stb. esetén) használták ilyen célra, de több adat bizonyítja a barlangok rendszeres (éjszakai szállás, téli szállás) használatát

is. Gyakori volt, hogy a barlangok bejáratát mozgatható sövény- vagy léckerítéssel zárták el és hogy az előcsarnokot és a barlang belső részeit gallyakkal és/vagy kövekkel torlaszolták el azzal a céllal, hogy az állatok elkóborlását megakadályozzák. Előfordult, hogy almot (falevelet) is szórtak az állatok alá.

A karsztvidékeken a mély és meredek falú dolinák veszélyt jelentettek az emberekre és az állatokra, ezért azokat a környékbeli falvak lakossága, illetve a pásztorok kövekkel feltöltötték, valamint kímélték a környező bokrokat és fákat (azokra esetenként tüskés gallyakat is helyeztek), hogy az emberek és az állatok a mélyedésekbe ne essenek.

Néhol az eltömődött, illetve szándékosan eltömített dolinákban összegyűlt csapadékvíz a környéken legeltetett állatok itatására használták fel.

JEGYZETEK

1. FÖLDES László 1960. 629.
2. CSAPLOVICS, Johann 1821.; SCHMIDL, A. Adolf 1863.; ORBÁN Balázs V. 1871., 1889.; NYÁRÁDY Erasmus Gyula 1937.
3. GUNDA Béla 1962.
4. FÉNYES Elek 1851.; PESTY Frigyes 1864.
5. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 53.
6. GUNDA Béla 1962. 451.
7. Dolgozatomban csak a természetes barlangokkal foglalkozom. A mesterséges barlangok állattartás céljából való hasznosítása egy másik cikk témája lehetne. (Lásd erről például: BAKÓ Ferenc 1977. 10–38.; 1985. 242.; HÁLA József 1987. 82.; SZAKÁLL Sándor–VIGA Gyula 1984. 111., 121.; VIGA Gyula 1985. 42–43., 96.) Az itt közölt adatok egy részét egy angol nyelvű dolgozomban (HÁLA József 1992.) is publikáltam.
8. DÉNES György 1970. 20.
9. KADIĆ Ottokár 1917. 673.
10. DÉNES György 1970. 21.
11. NYÁRÁDI Erasmus Gyula 1937. 123.
12. KORMOS Tivadar 1915. 154.
13. HUNFALVY János 1863. 311.
14. MÁRKI Sándor 1882. 257.
15. STRÖMPL Gábor 1914. 68.
16. BEKEY Imre Gábor 1913. 122.
17. TÉGLÁS Gábor 1890. 93.
18. TÉGLÁS Gábor 1886. 206., 1890. 73.
19. TÉGLÁS Gábor 1890. 88., 111., 131.
20. TÉGLÁS Gábor 1884b. 61.
21. TÉGLÁS Gábor 1880. 306.
22. TORMA Zsófia 1880. 163.
23. ORBÁN Balázs I. 1868. 91–92.
24. VERSÉNYI György 1895. 123.
25. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 53.
26. SIEGMETH Károly 1887. 43.
27. TÉGLÁS Gábor 1884a. 5.
28. TÉGLÁS Gábor 1890. 170.
29. TÉGLÁS Gábor 1890. 12.
30. TÉGLÁS Gábor 1886. 198., 1890. 32.
31. TÉGLÁS Gábor 1890. 67.
32. TÉGLÁS Gábor 1890. 88.
33. TÉGLÁS Gábor 1890. 107.
34. TÉGLÁS Gábor 1890. 113.
35. TÉGLÁS Gábor 1890. 158.
36. TÉGLÁS Gábor 1890. 161.
37. TÉGLÁS Gábor 1886. 204., 1902. 62.
38. TÉGLÁS Gábor 1890. 38.
39. GÁSPÁR János 1896. 65.
40. FERENCZI István 1921. 24.
41. SZILÁDY Zoltán 1933. 15.
42. ORBÁN Balázs V. 1871. 242.
43. JANKÓ János 1893. 35.
44. ORBÁN Balázs 1889. 405., 419.
45. NYÁRÁDY Erasmus Gyula 1937. 123., 125.
46. GUNDA Béla 1962. 449.
47. NYÁRÁDY Erasmus Gyula 1937. 105.
48. NYÁRÁDY Erasmus Gyula 1937. 118.
49. NYÁRÁDY Erasmus Gyula 1937. 132.
50. GUNDA Béla 1962. 449.
51. NYÁRÁDY Erasmus Gyula 1937. 147–148.
52. GUNDA Béla 1962. 449.
53. SZÉKELY Kinga–HROMAS, Jaroslav 1989. 9.
54. ORBÁN Balázs 1889. 438.
55. GUNDA Béla 1962. 449–450.
56. ORBÁN Balázs 1889. 446.
57. SCHMIDL, A. Adolf 1863. 261.; HONTVÁRI Ottó fordítása. Lásd még: K. NAGY Sándor I. 1884. 202–203.; HEGYESI Márton 1889. 57.
58. SCHMIDL, A. Adolf 1863. 198.; HONTVÁRI Ottó fordítása. Lásd még: HUNFALVY János II. 1864. 282.
59. BALOGH Ernő 1932. 40.
60. F. S. 1821. 35.
61. ROTH Samu 1881. 633.
62. KUBACSKA András 1929a. 2.; TASNÁDI KUBACSKA András 1957. 91.
63. CSAPLOVICS, Johann 1821. 81.; Regélő 1836. 758.
64. FÖLDES László 1960. 629.
65. KUBACSKA András 1929b. 79. A régi leírásokban a barlangok méreteire gyakran úgy utalnak a szerzők, hogy jelzik: abban hány ember vagy állat fér(hetne) el. Az alábbiakban két olyan példát mutatok be, amelyekben az emberek számával szemléltetik a barlangok nagyságát. *Szkerisorai-jégbarlang* (Erdélyi-érchegység, Abrudbánya és Offenbánya között): „Az első üreg, melybe lépünk, oly tágos, hogy mintegy 2000 embert befogadhat.” (KÓVÁRI László 1853. 126.); *Balika vára* (Tordai-hasadék): a bejáraton „bemenvén, egy tágas csarnokba jutunk, melyben 100 ember bizonyosan elfér.” (HUNFALVY János II. 1864. 269.).
66. FÉNYES Elek 1851. IV. 136.
67. PESTY Frigyes 1864. 459.
68. FÖLDES László 1960. 629.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 53.
69. KISS Lajos 1978. 293.
70. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 53.
71. DÉNES György 1970. 21.
72. FÉNYES Elek 1851. I. 213.
73. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 53.
74. DÉNES György 1975. 27.
75. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 53.
76. BRIEDL Fidél 1838. 30.
77. BERTALAN Károly 1933–1939.
78. TÉGLÁS Gábor 1886. 197.
79. TÉGLÁS Gábor 1890. 28.
80. TÉGLÁS Gábor 1890. 35.
81. TÉGLÁS Gábor 1892. 329.
82. TÉGLÁS Gábor 1892. 329.
83. TÉGLÁS Gábor 1902. 79.
84. GUNDA Béla 1962. 449.
85. TÉGLÁS Gábor 1892. 324.
86. TÉGLÁS Gábor 1902. 80.
87. GERGELY Ferenc 1938. 34.
88. PETHÓ Gyula 1893. 73.
89. HUNFALVY János I. 1863. 286.
90. TÉGLÁS Gábor 1886. 196.
91. TÉGLÁS Gábor 1890. 35.
92. TÉGLÁS Gábor 1892. 323.

IRODALOM

- BAKÓ Ferenc
1977 *Bükk-barlanglakások*. Borsodi Kismongráfiák 3. Miskolc
- 1985 *Népi kőépítkezés a Kárpát-medencében*. *Agria XXI.* 225-251. Eger
- BALOGH Ernő
1932 *A meziádi „Czárán” cseppkőbarlang*. Erdélyi Múzeum III. (XXXVII.). Függelék: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának Közleményei. 40-53.
- BEKEY Imre Gábor
1913 *A bajóti Öregkő barlangjai Esztergom megyében*. Barlangkutató I. 3. 122-125.
- BERTALAN Károly
1933-1939 *A küvölgyi sziklaüregek megismerésének története*. In: *Magyarország barlangkatasztere. Bakony hegység*. Kézirat. Magyar Állami Földtani Intézet, Tudománytörténeti Gyűjtemény
- BRIEDL Fidél
1838 *Bakonybél*. Regélő VI. 2-6., 30.
- CSAPLOVICS, Johann
1821 *Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern*. Bd. I. Wien
- DÉNES György
1970 *Ósi magyar barlangnevek*. *Turista XVI.* 2. 20-21. Budapest
- 1975 *A Peskő hegyén és a tarnaleleszi Peskő barlangjai*. *Karszt és Barlang I-II.* 25-28. Budapest
- FERENCZI István
1921 *Az Erdélyrészi Érchegeység K-i részének egy néhány barlangjáról*. Barlangkutató IX. 1-4. 22-29.
- FÉNYES Elek
1851 *Magyarország geographiai szótára*. I-IV. Pesten
- FÖLDES László
1960 *Hadjimichali Angeliki: Szarakatszánok (Athén, 1957. I-II.)*. Könyvismertetés. *Ethnographia LXXI.* 626-630.
- F. S.
1821 *Karpathi Vándorlások*. (Folytatás.) Tudományos Gyűjtemény I. 33-40.
- GÁSPÁR János
1896 *Alsófehér vármegye barlangjai*. In: *Alsófehér vármegye monographiája*. I. 63-66. Nagy-Enyed
- GERGELY Ferenc
1938 *Geomorfológiai megfigyelések az Északi-Bakony területén*. Budapest
- GUNDA Béla
1962 *A barlangi állattartás kérdéséhez*. *Ethnographia LXXIII.* 448-451.
- HÁLA József
1987 *A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX-XX. században*. *Dissertationes Ethnographicae* 6. Budapest
- 1992 *Caves and Shepherding. 18th-20th century data from the Carpathian Basin*. *Proceedings of the ALCADI '92 International Conference on Speleo History*. Karszt és Barlang, Special Issue. 37-40.
- HEGYESI Márton
1889 *Belényes és vidéke*. Nagyvárad
- HUNFALVY János
1863-1865 *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása*. I-III. Pest
- JANKÓ János
1893 *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe*. Földrajzi Közlemények XXI. VIII-X. 1-294. Budapest
- KADIC Ottokár
1917 *Jelentés az 1916. évi barlangkutataisairól*. A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentése az 1916. évről. I. 664-674. Budapest
- K. G.
1904 *Kirándulás a meziádi barlanghoz*. Erdély XIII. 143-148. Erdély
- KISS Lajos
1978 *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest
- KORMOS Tivadar
1915 *A Devence-barlangi praehistoricus telep Biharvármegyében*. Barlangkutató III. 3-4., 153-163.
- KÓVÁRI László
1853 *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvártt
- KUBACSKA András
1929a *Az ősgérinces maradványok kutatásának megindulása hazánkban*. Kny. a Debreceni Szemle 4. számából. 1-10. Debrecen
- 1929b *Szemelvények a barlangok régi magyar irodalmából*. Természettudományi Közlöny LXI. 74-79. Budapest
- MÁRKI Sándor
1882 *A borsodi Bükkhegységben*. A Magyarországi Kárpát Egyesület Évkönyve IX. 247-273.
- K. NAGY Sándor
1884-1885 *Bihar-Ország. Utirajzok*. I-II. Nagyvárad
- NYÁRÁDY Erasmus Gyula
1937 *A Tordahasadék*. Cluj
- ORBÁN Balázs
1868-1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból*. I-VI. Pest-Budapest
- 1889 *Torda város és környéke*. Budapest
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1965 *A keleti palócok pásztorkodása*. Műveltség és Hagyomány VII. Debrecen
- PESTY Frigyes
1864 *Helvénygyűjtemény. 12. Borsod megye*. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 1114.
- PETHŐ Gyula
1893 *Vaskóh környékének geológiai viszonyai*. A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentése az 1892. évről. 63-96.
- Regélő
1836 *A' deménfalvi mellék-barlangok*. Regélő IV. II. 758.
- ROTH Samu
1881 *Szepesmegye néhány barlangjának leírása*. Matematikai és Természettudományi Közlemények XVI. 631-648.
- SCHMIDL, A. Adolf
1863 *Das Bihar-Gebirge an der Grenze Ungarn und Siebenbürgen*. Wien
- SIEGMETH Károly
1887 *Az Abauj-torna-gömöri barlangvidék*. A Magyarországi Kárpát Egyesület Évkönyve XIV. 1-48.
- STRÖMPL Gábor
1914 *A barlangok nomenklaturája és terminológiája*. Barlangkutató II. 2. 65-76.

Handwritten text at the top right of the page: "Ház és Ember" and "Szentendrei Sárospataki Múzeum".

- SZAKÁLL Sándor-VIGA Gyula
1984 *A Bükkalja kőbányászatához. I. Bogács.* Közlemények a Magyarországi Ásványi Nyersanyagok Történetéről II. 93–122. Miskolc
- SZÉKELY Kinga-Jaroslav HROMAS
1989 *Barlangok a képzőművészetben.* Kiállítási katalógus. Budapest
- SZILÁDY Zoltán
1933 *Az Erdélyi Érc-hegység barlangjai.* Barlangvilág III. 3–4. 13–16.
- TASNÁDI KUBACSKA András
1957 *Johannes Patersonius Hain.* Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 5. 78–106. Budapest
- TÉGLÁS Gábor
1880 *A nándori barlangcsoport Hunyad megyében.* Természettudományi Közlöny XII. 303–315.
1884a *A Buhuj (Bagolyvár) nevű csontbarlang Stájerlak-Anina határában.* Matematikai és Természettudományi Közlemények XIX. 1–13.
1884b *Egy új csontbarlang Toroczkó vidékén, a bedellői határban.* Matematikai és Természettudományi Közlemények XVIII. 54–65.
- 1886 *A közép Marosvölgy barlangjai.* Földrajzi Közlemények XIV. 189–208.
- 1890 *Ujabb barlangok az Erdélyrészi Érc-hegység övéből.* Matematikai és Természettudományi Közlemények XXIII. 1–202.
- 1892 *Ujabb barlangok az erdélyrészi Érc-hegység övéből és a Fehér Körös Hunyad megyei völgyszakaszáról.* Matematikai és Természettudományi Közlemények XXIV. 303–337.
- 1902 *Hunyadvármegyei kalauz.* Kolozsvár
- TORMA Zsófia
1880 *A nándori barlangcsoportozat.* Erdélyi Múzeum VII. 153–171., 206–209.
- VERSÉNYI György
1895 *Felvidéki népmondák.* Ethnographia VI. 123–132.
- VIGA Gyula
1985 *Kőmunkák egy bükkalji faluban.* Debrecen

Handwritten text in red ink: "Ház és Ember"

Handwritten text in red ink: "Szentendrei Sárospataki Múzeum, 1992. 8. sz."